
Від диплома до навичок: проблеми та перспективи освітньої сфери України

Олена Ігорівна Пальчук

Університет Ювяскюля, м. Ювяскюля, Фінляндія

ORCID 0000-0003-1188-7201

Для цитування цієї статті:

Пальчук Олена Ігорівна. Від диплома до навичок: проблеми та перспективи освітньої сфери України. International Science Journal of Education & Linguistics. Vol. 4, No. 2, 2025, pp. 19-33. doi:10.46299/j.isjel.20250402.03

Надійшла до редакції: 01 березня 2025 р.; **Схвалено:** 31 березня 2025 р.;

Опубліковано: 01 квітня 2025 р.

Анотація: стаття аналізує проблеми, що виникають в українській системі освіти, зокрема у вищій освіті, зосереджуючи увагу на таких аспектах, як низька якість навчання, сегрегація серед навчальних закладів, а також невідповідність між рівнем освіти та потребами ринку праці. Згідно з результатами міжнародних досліджень, таких як PISA, TIMSS та дослідження Світового Банку, більшість учнів та випускників не досягають необхідного рівня функціональної грамотності та професійних навичок, що ускладнює їх конкурентоспроможність на ринку праці. Крім того, проблема неефективності, розгалуженості навчальних закладів, академічної недобросовісності залишається актуальною. В статті також порівнюється українська система освіти з іншими країнами, виявляючи значні відмінності в ефективності освітніх систем. У висновках пропонується ряд рекомендацій для реформування освітньої системи, зокрема підвищення якості навчання, зменшення кількості навчальних закладів, інтеграція практичних навичок у програми та зміцнення співпраці з роботодавцями.

Ключові слова: економіка освіти, освітня економіка, освіта, людський капітал, ефективність освіти, університетська освіта, шкільна освіта.

1. Вступ

З моменту здобуття незалежності у 1991 році Україна так і не змогла реалізувати свій значний економічний потенціал у повноцінне та стабільне процвітання. Попри значні природні ресурси, розвинуту промислову базу та високий рівень освіти населення, успадковані від Радянського Союзу, країна стикається з тривалими економічними викликами.

На початку 1990-х років рівень валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення в Україні був порівнянний із показниками країн із середнім рівнем доходу, таких як Бразилія, Польща чи Туреччина. Однак за останні десятиліття темпи економічного зростання залишалися нестабільними, а продуктивність праці та рівень життя не відповідали потенціалу країни. З 1991 року населення України також зазнало значного скорочення. Якщо у 1991 році чисельність населення становила приблизно 52 мільйони осіб. До 2014 року, перед початком анексії Криму та конфлікту на Донбасі, ця цифра зменшилася до 45 мільйонів. Після анексії Криму у 2015 році населення скоротилося до 42 мільйонів. Станом на 2024 рік, за оцінками, в Україні проживає близько 32 мільйонів осіб. Прогнози на майбутнє також вказують на подальше скорочення населення.

Попри високий рівень грамотності, значну кількість студентів та випускників університетів, які могли б стати рушійною силою науково-промислового прогресу (Світовий

банк, 2011), Україна стикається з проблемами в ефективному використанні людського капіталу. Основною причиною цього є недостатність структурних реформ, зокрема у сферах регулювання ринку праці та освітньої політики. Неefективність державного управління, бюрократичні бар'єри та слабка інтеграція освіти з потребами ринку праці сприяють формуванню дисбалансів, що заважають економічному розвитку.

Крім того, низька продуктивність праці, обмежений доступ до інвестицій та нерозвинена інноваційна інфраструктура не дозволяють Україні ефективно конкурувати на міжнародному рівні. Для подолання цих викликів необхідні комплексні реформи, спрямовані на підвищення ефективності управління, стимулювання підприємництва та інтеграцію сучасних технологій у виробничі процеси.

Система освіти є ключовим елементом розвитку будь-якої країни, оскільки забезпечує не лише підготовку кваліфікованих кадрів для економіки, а й формує основи для соціальної мобільності та інтелектуального прогресу. В Україні, як і в інших країнах, освіта є важливим фактором економічного зростання та стабільності. Однак, не зважаючи на зусилля з реформування освітньої системи, країна стикається з низкою проблем, які заважають її розвитку. Зокрема, зберігаються значні розбіжності між рівнем освіти та реальними потребами ринку праці, що призводить до росту безробіття серед випускників вищих навчальних закладів. Додатковими труднощами є відсутність належної якості навчальних програм, сегрегація навчальних закладів за типом і рівнем, а також виклики, пов'язані з корупцією та академічною недобросовісністю. Міжнародні дослідження, такі як TIMSS та STEP, вказують на серйозні проблеми у функціональній грамотності серед учнів та дорослих, що підкреслює необхідність системних змін в освіті. Тому в даній роботі ми розглянемо основні проблеми української системи освіти у порівнянні з іншими європейськими країнами та запропонуємо можливі шляхи для покращення ситуації.

2. Об'єкт і предмет дослідження

Об'єкт дослідження: система вищої освіти України, її структура, функціонування, проблеми та вплив на економіку та ринок праці, зокрема в контексті рівня функціональної грамотності та задоволеності працівників.

Предмет дослідження: аналіз проблем функціонування вищої освіти в Україні, зокрема ефективність освіти, дисбаланс між рівнем освіти і попитом на кваліфіковані кадри на ринку праці, академічна доброчесність, корупція в системі освіти, сегрегація навчальних закладів, а також порівняння з іншими країнами у контексті ефективності освітніх систем і результатів навчання.

3. Мета та задачі дослідження

Метою дослідження є оцінка ефективності системи вищої освіти України, виявлення проблем та викликів, що виникають у результаті невідповідності між рівнем освіти та потребами ринку праці, а також порівняння цих аспектів з іншими європейськими країнами для вироблення рекомендацій щодо покращення якості освіти та інтеграції випускників в ринок праці.

Задачами дослідження є аналіз ефективності функціонування системи вищої освіти в Україні, зокрема розбіжностей між освітніми рівнями та ринком праці, кількості навчальних закладів, продуктивності учнів, розриву у навчанні між сільськими та міськими школами, аналіз частки освіти у національному багатстві, окреслення рівня функціональної грамотності серед студентів і випускників вищих навчальних закладів в Україні, визначення проблем, пов'язаних з корупцією, академічною доброчесністю та стратегією розвитку університетів та розробка рекомендації щодо поліпшення якості освіти та її інтеграції з ринком праці в Україні.

4. Аналіз літератури

Освіта, її значення та важливість для розвитку країн досліджується вже давно багатьма науковцями та навіть цілими інститутами, приміром Фінським інститутом освітніх досліджень.

У контексті дослідження ефективності системи вищої освіти в Україні та її порівняння з іншими країнами, особливо в умовах змінюваного ринку праці, важливо звернути увагу на велику кількість наукових робіт, що охоплюють різні аспекти цієї проблеми.

Проблему невідповідності між підготовкою випускників вищих навчальних закладів та потребами ринку праці в Україні досліджували різні науковці та установи. Зокрема, Національний інститут стратегічних досліджень у своїй аналітичній записці «Проблеми неузгодженості вищої освіти та ринку праці в Україні» (Національний інститут стратегічних досліджень), Лавриненко Л.М. у статті «Взаємодія та взаємозв'язок ринку праці та ринку освітніх послуг» (Лавриненко).

Дослідження Світового Банку, TIMSS та PISA виявили розрив між рівнем освіти та якістю підготовки учнів в міських та сільських районах (Світовий банк, PISA).

Проблеми, пов'язані з корупцією в освітній сфері, були широко висвітлені в ряді наукових робіт, а також аналітичних доповідях, наприклад Фондом Демократичних ініціатив імені Ілька Кучеріва.

Порівняння української системи вищої освіти з іншими країнами дозволяє виявити ключові проблеми та знайти шляхи їх вирішення. Такі дослідження широко освітлює Світовий банк та PISA. Загалом, вивчення наукової літератури підтверджує необхідність системних змін у галузі вищої освіти в Україні, особливо щодо підвищення рівня практичної підготовки, академічної доброчесності та ефективності взаємодії з ринком праці.

Одночасно, враховуючи військові дії, швидкий розвиток штучного інтелекту та технологій, а також зміни в українському суспільстві, освітня галузь перебуває в процесі динамічних змін і потребує подальших поглиблених досліджень та рекомендацій.

5. Методи досліджень

Методи дослідження в даному контексті включають різноманітні підходи, що дозволяють детально вивчити проблеми освіти в Україні та порівняти їх з іншими країнами. До основних методів, які використовуються в дослідженні, належать:

- Аналіз документів — вивчення наукових публікацій, звітів міжнародних організацій (наприклад, Світовий банк, ООН, Європейська комісія), даних міжнародних досліджень, таких як PISA, TIMSS, а також офіційних статистичних матеріалів Державної служби статистики України.

- Кількісні методи — використання статистичних даних для аналізу рівня освіти, ефективності навчальних програм, порівняння рівня грамотності та якості навчання між різними групами населення (міські та сільські школи, випускники з вищою та середньою освітою).

- Кейс-метод — вивчення конкретних прикладів з реальної практики освіти в Україні, а також аналіз систем освіти інших країн для виявлення ефективних практик та підходів, які можна адаптувати до українських умов.

- Порівняльний метод — порівняння різних освітніх систем (в Україні та за кордоном) для виявлення сильних та слабких сторін, а також розробка рекомендацій на основі аналізу найкращих практик.

Ці методи дозволяють всебічно дослідити освітні процеси, виявити існуючі проблеми та запропонувати практичні рішення для покращення якості освіти в Україні.

Освіта та розвиток людського капіталу відіграють ключову роль у забезпеченні швидкого, стійкого й інклюзивного зростання України. На думку аналітиків Світового банку, 80% ВВП розвинених країн безпосередньо залежить від якості трудового потенціалу і лише 20% припадає на його виробничу складову. Історично наша країна має потужну систему освіти, велику кількість високоосвіченого населення, яка продовжує бути важливим рушієм економічного та соціального прогресу. Після здобуття незалежності Україна зберегла значну частину своїх конкурентних переваг у сфері освіти, що сприяє високому рівню освіченості та розвитку людського капіталу.

Водночас його частка в національному багатстві України за даними Світового банку залишається невеликою: 34% національного багатства, тоді як середній показник по країнах Європи та Центральної Азії сягає 62% (Світовий банк), а продуктивність праці становить лише 22% від продуктивності праці в Європейському Союзі. Дисбаланс між освітою та потребами ринку праці свідчить про те, що вклад освіти в економіку не відповідає її потенціалу. Це може бути наслідком неузгодженості навчальних програм із реальними потребами роботодавців, недостатньої практичної підготовки випускників, а також надмірної орієнтації на отримання диплома як такого, а не на розвиток актуальних навичок.

Світова економіка стрімко розвивається в результаті чого навички, яких потребують сектори, що зростають, відрізняються від тих, які розвиває вітчизняна система освіти, а необхідні зміни йдуть повільно. Тому, попри високий рівень освіти, роль людського капіталу як фактору виробництва, що є рушійною силою економічного зростання, в Україні залишається відносно слабкою. В той же час, людський капітал разом з навичками, ноу-хау та соціальним капіталом складає основну частину національного багатства розвинених країн.

Згідно статистики Світового банку за 2020 рік дитина, народжена в Україні, може очікувати досягти лише 63% продуктивності дорослої людини з повноцінною освітою та оптимальним станом здоров'я. Хоча це вище середнього показника для країн з подібним рівнем економічного розвитку в усьому світі, однак це нижче середнього рівня для Європи та Центральної Азії (Світовий банк). Для порівняння дитина, яка народилася у Польщі, може розраховувати на досягнення 75 відсотків продуктивності дорослої людини з повноцінною освітою в оптимальному стані здоров'я, а дитина, яка народилася в Таджикистані - лише 50 відсотків продуктивності.

Міжнародні аналітичні дослідження свідчать, що високі показники освітніх систем зумовлені здатністю забезпечити доступ до якісних знань для кожної дитини. У найефективніших освітніх моделях спостерігається слабкий зв'язок між навчальними результатами учнів та їхнім місцем проживання. Це свідчить про наявність у таких системах дієвих механізмів і підходів, що дозволяють школам компенсувати вплив соціально-економічних умов, у яких зростають діти (Пальчук).

Міжнародні дослідження, зокрема Програма міжнародного оцінювання учнів (PISA), виявили, що в багатьох країнах існує значний розрив у навчальних досягненнях між учнями з великих міст та сільської місцевості. Це свідчить про необхідність впровадження механізмів, які б дозволили школам компенсувати вплив соціально-економічних умов на результати навчання. Наприклад, в Україні учні з сільської місцевості відстають від своїх однолітків з великих міст у читанні майже на п'ять років, у природничо-наукових дисциплінах — на чотири, а з математики — на понад чотири з половиною роки навчання (Нова українська школа).

Українська система освіти має глибокі структурні проблеми, які сформувалися внаслідок історичних, економічних і політичних чинників (табл.1). Водночас Фінляндія є одним із лідерів освітніх реформ, що дозволяє використовувати її досвід для покращення української освіти.

Таблиця 1. Освітні виклики в Україні: фінський досвід та можливі рішення

Структурна проблема	Україна	Фінляндія (рішення)	Що можна зробити в Україні
Нерівний доступ до якісної освіти	Великий розрив між містами й селами, нестача вчителів, погане технічне забезпечення.	Рівномірне фінансування всіх шкіл, підтримка вчителів у селах, цифровізація освіти.	<ul style="list-style-type: none"> Перерозподіл фінансування на користь сільських шкіл. Розвиток онлайн-освіти, забезпечення учнів технологіями. Запровадження стимулів для вчителів у віддалених регіонах.
Застаріла система навчання	Акцент на запам'ятовуванні, брак практичних навичок, негнучка програма.	Орієнтація на критичне мислення, гнучкі програми, співпраця шкіл із бізнесом.	<ul style="list-style-type: none"> Запровадження міждисциплінарного навчання. Можливість вибору предметів учнями. Додавання soft skills у програми.
Низька ефективність управління	Централізація, бюрократія, повільні реформи.	Автономія шкіл, мінімальна бюрократія, довіра до вчителів.	<ul style="list-style-type: none"> Надання школам права самостійно ухвалювати рішення щодо програм. Спрощення адміністративних процедур.
Дефіцит кваліфікованих педагогів	Низькі зарплати, брак мотивації, низький престиж професії.	Високі зарплати, престижність професії, жорсткий відбір.	<ul style="list-style-type: none"> Підвищення зарплат та соціальних гарантій для вчителів. Покращення педагогічної освіти. Просування престижу професії через медіа.
Недостатнє фінансування	Освіта недофінансована, брак ресурсів для оновлення шкіл.	Освіта – пріоритет, фінансування ~6-7% ВВП, підтримка студентів та вчителів.	<ul style="list-style-type: none"> Збільшення фінансування освіти. Пошук альтернативних джерел коштів (гранти, державно-приватне партнерство).

Фінська модель освіти показує, що ефективні реформи можливі, якщо:

- Інвестувати в учителів та підвищувати престиж професії.
- Робити освіту доступною для всіх, незалежно від регіону чи соціального статусу.
- Оновлювати навчальні програми відповідно до потреб сучасного світу.
- Надати школам більше автономії для ухвалення рішень.

Україна вже робить кроки в цьому напрямку, але важливо, щоб реформи були системними, а не точковими.

Результати навчання серед учнів середніх шкіл та рівень функціональної грамотності серед дорослих з вищою освітою в Україні відстають від показників інших країн. Згідно з результатами міжнародного дослідження PISA-2022, лише 58% українських учнів досягли базового рівня математичної грамотності, 59% — читацької та 66% — природничо-наукової. Ці показники є нижчими за середні значення в країнах ОЕСР, де базового рівня сформованості

математичної грамотності досягли 69% підлітків, читацької — 74% та природничо-наукової — 76% (PISA).

Результати оцінювання PISA-2025 Україна отримає восени 2026 року і вони покажуть актуальні дані щодо успішності українських підлітків у світовому зрізі. Частково ці дані відображатимуть, зокрема, і те, як тривала повномасштабна війна вплинула на освітні досягнення українських дітей.

Іншою проблемою є розрив між тим, що очікує ринок праці від фахівця, і тим, що він отримує під час навчання в університеті. Загалом, це не лише українська проблема, а глобальна. У світі це явище називають «кваліфікаційним розривом» (skills gap), і воно стає джерелом значних розчарувань як для випускників, так і для роботодавців. Останні стикаються з необхідністю додаткового навчання дипломованих фахівців, тоді як випускники, навіть отримавши вищу освіту, не мають достатнього рівня практичних навичок. Це призводить до обмежених перспектив: низькооплачуваної роботи, працевлаштування не за спеціальністю або навіть безробіття. В Україні понад 45% працюючих стикаються з цим явищем, що формує так звану «кваліфікаційну яму». У розвинених державах його рівень сягає до 25%, а в країнах, що розвиваються, досягає 60%. Це свідчить про критичну необхідність реформування системи освіти та професійної підготовки для кращого узгодження навичок випускників із реальними потребами ринку праці.

Вирішення проблеми кваліфікаційного розриву потребує комплексного підходу, що передбачає тісну взаємодію між системою вищої освіти та ринком праці. Необхідно розвивати дуальну освіту, удосконалювати умови проходження виробничої практики, мінімізуючи формальні підходи до здавання звітності з проходження практики та забезпечуючи реальне залучення всіх учасників до виробничого процесу за рахунок розширення співпраці університетів із компаніями, які готові надавати студентам реальні проєкти для роботи, впровадження менторських програм, де студенти навчаються безпосередньо у професіоналів галузі.

Для підготовки фахівців із навичками, які відповідають вимогам роботодавців, професійно-технічні та вищі навчальні заклади мають зміцнювати партнерство з підприємствами у відповідних галузях. Це дозволить спільно розробляти професійні стандарти, адаптувати навчальні програми до реальних потреб ринку праці та регулярно їх оновлювати.

Важливим є вдосконалення механізмів залучення студентів до науково-дослідної діяльності університетів, а також розширення програм міжнародного обміну. Для цього варто тісніше працювати з зарубіжними університетами, збільшуючи кількість угод між університетами для обміну студентами та викладачами, створюючи спільні освітні програми з провідними університетами світу, узгоджуючи освітні кваліфікації з країнами ЄС, спрощуючи процедури для студентів, які бажають навчатися за кордоном на короткострокових програмах, залучаючи міжнародних партнерів до фінансування таких ініціатив, використовуючи цифрові платформи для дистанційного міжнародного навчання.

Сучасний випускник має бути не лише обізнаним у своїй галузі, а й здатним ефективно застосовувати знання в реальних професійних умовах. Висока конкурентоспроможність на ринку праці залежить не тільки від академічної підготовки, а й від розвитку практичних та м'яких навичок, таких як комунікація, критичне мислення, адаптивність і вміння працювати в команді.

Показники функціональної грамотності, визначені в рамках дослідження «Навички для зайнятості та продуктивності» (STEP), вказують на те, що вищий рівень освіти не гарантує наявності навіть базових когнітивних навичок або досягнення вищого рівня таких навичок у порівнянні з іншими країнами. В документі «Навички для сучасної України» зазначається, що в країні недостатньо працівників володіють вміннями, які б відповідали потребам ринку.

У звіті вказано, що для того, аби працівники та працедавці були успішними в сучасному економічному середовищі, підготовка має включати наступні компоненти:

- Поєднання когнітивних навичок (таких як грамотність та математичні здібності);
- Соціально-емоційні навички (такі як відповідальність та творчий підхід);
- Технічні вміння та навички, потрібні для певного виду діяльності.

“Більшість працедавців хочуть, щоб система освіти в Україні оснащувала людей практичними вміннями та сучасними знаннями, щоб працівники сприяли розвитку та конкурентоспроможності компаній,” - зазначає Сату Какконен, Директор Світового банку у справах України, Білорусі та Молдови. - “Ми віримо, що система освіти в Україні повинна мати кращі та тісніші зв’язки з бізнесом. Розбудова зв’язків між компаніями та майбутніми працівниками принесе Україні значні вигоди” (Світовий банк).

Українці мають високий рівень базових когнітивних навичок: доросле міське населення демонструє функціональну грамотність (здатність читати та розуміти тексти) на рівні країн ОЕСР, а частка людей із вищою освітою є значною за світовими стандартами. Водночас система вищої та професійної освіти не завжди забезпечує формування навичок, затребуваних на сучасному ринку праці. Це стосується передових когнітивних навичок (аналітичне мислення, розв’язання проблем), соціоемоційних компетенцій (самоорганізація, стійкість) та технічних знань (володіння комп’ютерними технологіями, спеціалізовані професійні вміння).

Компанії в ключових секторах економіки відзначають, що нестача відповідних навичок серед претендентів є серйозною перешкодою при працевлаштуванні. Більшість роботодавців також вважають, що система освіти не готує достатньої кількості фахівців із практичними вміннями, актуальними знаннями та необхідним рівнем компетенцій.

Невідповідність навичок суттєво впливає на ефективність роботи українських компаній. Зокрема, 4 із 10 підприємств у ключових секторах економіки зазначають про значний розрив між навичками своїх працівників і тими, які необхідні для досягнення бізнес-цілей.

Хоча цей фактор не є головною перешкодою у діяльності фірм, він обмежує їхню продуктивність, знижує якість послуг та ускладнює залучення й утримання клієнтів. Окрім цього, брак відповідних навичок створює труднощі при підборі персоналу та заповненні вакансій.

Рівень освіти середнього українця перевищує показники громадян багатьох країн із високим рівнем доходу. Україна стала одним із лідерів за охопленням населення вищою освітою. Це частково пояснюється тим, що коледжі та технічні училища в Україні довго вважалися частиною системи вищої освіти. Станом на 2022 рік, понад дві п’ятих (42%) молодих людей у Європейському Союзі віком 25–34 років мали вищу освіту (Eurostat). В Україні, за даними Державної служби статистики, рівень охоплення населення вищою освітою станом на 2021 рік становив 51,4%, професійно-технічною - 26,3% (Державна служба статистики України). За даними Державної служби зайнятості України станом на 2018 рік, 47% зареєстрованих безробітних мали вищу освіту. Це свідчить про значний професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці, коли кількість фахівців з вищою освітою перевищує попит на них.

Крім того, в Україні спостерігається тенденція, коли більшість випускників шкіл обирають вищу освіту, тоді як попит на професійно-технічні спеціальності залишається високим. Це призводить до перенасичення ринку праці спеціалістами з вищою освітою та нестачі кваліфікованих робітників. Важливо зазначити, що для збалансування ринку праці необхідно узгоджувати освітні програми з реальними потребами економіки та сприяти розвитку професійно-технічної освіти.

Україна не може дозволити собі ігнорувати наявний людський капітал, оскільки з кожним роком посилюється проблема недостатньої ефективності його використання. Працівники майбутнього — вчителі, медсестри, лікарі та фахівці інших сфер — формують основу економічного та соціального розвитку країни. Проте якість їхньої підготовки значною мірою залежить від сучасного стану системи освіти, яка потребує модернізації. Необхідно узгоджувати освітні програми з реальними потребами ринку праці, впроваджувати нові

підходи до навчання та забезпечувати відповідність кваліфікацій міжнародним стандартам, щоб підготувати конкурентоспроможних фахівців для економіки майбутнього.

Варто зазначити, що вимірювання людського капіталу є непростим завданням, оскільки його накопичення відбувається різними шляхами. Далеко не всі його складові піддаються точному обчисленню. Наприклад, тривалість навчання у школі не завжди прямо пропорційна рівню набутого знання та навичок. Тому, на нашу думку, варто ставитися до рейтингів з обережністю, зважаючи на особливості кожної країни та контекст, у якому оцінюється її людський капітал.

Вагому роль наряду з людським капіталом відіграє соціальний капітал, тобто сукупність соціальних зв'язків, норм, довіри та взаємодії між людьми, які сприяють кооперації та ефективному функціонуванню суспільства, наявність організацій та урядових структур, взаємодія з ними населення, довіра між громадянами, традиції, культурні норми.

Попри дискусії щодо того, які саме знання та навички будуть затребувані в майбутньому, освіта та її системи мають постійно розвиватися й адаптуватися до динамічного світу. Зростаючий вплив технологій на економіку та повсякденне життя вже суттєво змінив структуру попиту на навички, підкреслюючи важливість передових компетенцій у всіх сферах діяльності. Водночас, модернізація лише когнітивних навичок є недостатньою: дедалі більшої ваги набувають «м'які навички», адже наразі жодна технологія не здатна замінити міжособистісну взаємодію.

Для забезпечення спроможності до адаптації потрібен потужний і збалансований комплекс навичок, для формування якого необхідно переосмислити лінії розмежування між навчальними та технічними дисциплінами.

У Звіті стратегічного прогнозування за 2023 рік Європейської Комісії зазначається, що наявність працівників з необхідними компетенціями, знаннями та навичками відіграє ключову роль для життєздатності та конкурентоспроможності ЄС (Візія 2035). Вже зараз брак наявного персоналу з потрібним набором навичок є додатковим фактором, який перешкоджає інвестиціям для 85% компаній ЄС, як у створених, так і в нових галузях. Відповідно до звіту, ключовими факторами для успішної кар'єри та активного соціального життя будуть цифрова грамотність та навички.

Дефіцит робочої сили є зростаючою проблемою в кількох трудомістких секторах, таких як охорона здоров'я, довгостроковий догляд, будівництво чи сільське господарство, не в останню чергу у зв'язку зі старінням населення Європи.

Хоча робоча сила ЄС є найосвіченішою за всю його історію, все ще є 60 мільйонів дорослих із низьким рівнем освіти та кваліфікації.

Невідповідність кваліфікації є не єдиною причиною нестачі робочої сили. Існує також проблема наявності якісних робочих місць, пов'язаних із поганими умовами праці, оплатою праці та контрактами, балансом між роботою та особистим життям, відсутності можливостей розвитку або кар'єрного зростання. Демографічні тенденції та зменшення чисельності населення працездатного віку також мають помітний територіальний вплив (European Commission).

Цифрові технології, зокрема генеративний штучний інтелект, відкривають нові можливості для навчання, зокрема для безперервного професійного розвитку та навчання протягом усього життя без необхідності відриватися від роботи. Однак вони також ставлять нові виклики для традиційних освітніх систем. Серед основних проблем — адаптація педагогічних методик до нових технологій, необхідність розвитку цифрової грамотності вчителів, забезпечення якості та надійності освітніх платформ і контенту. Також важливою є проблема доступу до технологічної інфраструктури, що залишається нерівним у різних регіонах, і вирішення етичних питань, пов'язаних із використанням штучного інтелекту в освіті. Всі ці аспекти потребують інтегрованого підходу, щоб забезпечити рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу.

Корупція та низький рівень дотримання академічної доброчесності продовжують негативно впливати на якість освіти та знецінюють авторитет дипломів. Хоча запровадження зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) у 2008 році суттєво обмежило корупційні ризики під час вступу до вищих навчальних закладів, інші проблеми залишаються актуальними. Академічна недоброчесність, зокрема списування на іспитах і плагіат, досі є поширеним явищем і нерідко сприймається як норма, що підриває довіру до системи освіти та її результатів.

Згідно з дослідженням, проведеним Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 34% студентів українських вищих навчальних закладів безпосередньо стикалися з корупцією, а ще 26% чули про такі випадки від інших. Це означає, що загалом 60% студентів мають особистий досвід або обізнані про корупційні практики у своїх закладах. Найпоширенішими формами корупції є дарування подарунків викладачам (29%), надання різноманітних послуг (22%), оплата за оцінки (18%) та придбання рефератів, курсових або дипломних робіт (19%). Лише 45% студентів заявили, що не були залучені до жодних корупційних дій.

Основними причинами участі в корупційних практиках студенти називають бажання отримати прихильність викладача під час складання сесії (37%) та оцінка таких дій як знак вдячності (32%). Варто зазначити, що 23% студентів вказали на тиск з боку викладачів як причину корупційних дій. Ці дані свідчать про значне поширення корупції у вищій освіті України та потребу вжиття заходів для підвищення академічної доброчесності.

Окрім того, сучасна система вищої освіти України є розгалуженою та включає велику кількість відносно малих за розміром і спеціалізацією закладів. Це призводить до надмірної масштабності та низької ефективності, особливо на тлі зменшення кількості студентів. Попри значну частку державних видатків на освіту, фінансування розподіляється між великою кількістю установ, що створює парадокс: хоча система загалом отримує значні кошти, ректори та викладачі відчувають гострий дефіцит ресурсів, що обмежує можливості для оновлення навчальних програм та модернізації обладнання.

Крім того, така ситуація поглиблює стратифікацію закладів освіти. Для забезпечення конкурентоспроможності української освіти необхідно стратегічне бачення, яке передбачатиме оновлення навчальних програм, впровадження сучасних педагогічних методів, тіснішу співпрацю з роботодавцями та ринком праці. Важливим напрямком є укрупнення закладів вищої освіти, що сприятиме підвищенню ефективності системи загалом (Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва).

Розширення системи вищої освіти в Україні призвело до збільшення кількості випускників, які змушені обіймати посади, що не потребують вищої освіти. Це створило дисбаланс між пропозицією фахівців із певними навичками та реальним попитом на ринку праці, особливо серед молодих спеціалістів.

Станом на 2023 рік, в Україні налічувався 121 університет, підпорядкованих Міністерству освіти і науки. Міністерство планує скоротити їх кількість до близько 100, враховуючи зменшення кількості випускників шкіл та необхідність оптимізації освітньої мережі. Для порівняння, у Німеччині на 2017/18 навчальний рік було 428 вищих навчальних закладів, з яких 106 університетів та 53 академії мистецтв. У Франції на 2021 рік налічувалося 67 державних університетів. В Італії є 77 державних університетів, з яких 66 є університетами загального профілю, а 4 — технічними університетами. Варто звернути також увагу на кількість населення цих країн та кількість абітурієнтів, які є значно більшими у порівнянні з Україною.

Україна має надто велику кількість вищих навчальних закладів на душу населення порівняно з іншими великими європейськими країнами. Окрім того в Україні значна частина цих закладів має низький рівень акредитації, що може впливати на якість освіти.

Згідно з даними Державної служби статистики України, частка безробітних із вищою освітою зростає з 32% у 2004 році до 47% у 2013 році. Крім того, у 2013 році 40% молодих

випускників університетів працювали на посадах, які не вимагали вищої освіти, тоді як серед працівників старшого віку цей показник становив 29% (Olga Kupets).

Цей розрив між освітою та зайнятістю також впливає на задоволеність працівників та ефективність бізнесу. Близько 40% роботодавців повідомляють про значні прогалини в навичках своїх працівників, що перешкоджає досягненню бізнес-цілей.

Ці дані підкреслюють необхідність узгодження освітніх програм із потребами ринку праці та забезпечення відповідності навичок випускників вимогам сучасних роботодавців.

6. Результати досліджень

Дослідження показують, що існує значний розрив у якості освіти, отримуваної учнями у міських і сільських школах України. Зокрема, у сільських регіонах відсутні необхідні ресурси для забезпечення якісної освіти, що призводить до значного рівня сегрегації та нерівного доступу до вищої освіти.

Спостерігається також низький рівень функціональної грамотності серед випускників: Результати міжнародних досліджень (TIMSS, PISA) вказують на те, що значна частина учнів в Україні має низький рівень математичних та навичок читання. В Україні 28% учнів не досягли навіть нижнього рівня за математикою, а ще 20% — не досягли нижнього граничного рівня для читання.

Згідно з дослідженням, близько 25-30% студентів мають безпосередній досвід участі в академічних порушеннях або хабарництві. Попри певні реформи, корупція та порушення академічної доброчесності залишаються серйозною проблемою, що знижує рівень довіри до освітньої системи.

Аналіз показує, що в Україні спостерігається перевищення пропозиції випускників університетів з неактуальними навичками порівняно з попитом на ринку праці. Частка безробітних серед осіб з вищою освітою зросла з 32% у 2004 році до 47% у 2013 році, що вказує на значний розрив між рівнем освіти та реальними потребами ринку праці.

Згідно з результатами дослідження, система вищої освіти в Україні потребує серйозних змін. Оскільки кількість навчальних закладів велика і часто неефективно організована, це призводить до нерівномірного розподілу ресурсів. Потрібно укрупнити університети для збільшення їх ефективності.

Військові дії та швидкий розвиток технологій, зокрема штучного інтелекту, вимагають перегляду навчальних програм і методик. Українська освіта повинна бути гнучкою і готовою до швидкої адаптації, щоб відповідати сучасним вимогам ринку праці і сприяти розвитку компетенцій, які є актуальними для глобального ринку праці.

7. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Враховуючи стрімкий розвиток штучного інтелекту та інших технологій, важливо досліджувати, як адаптувати освітні програми до цих змін. Це включає в себе впровадження нових технологій у навчальний процес, розвиток цифрових компетентностей учнів і студентів, а також навчання педагогів для роботи з інноваційними технологіями.

В умовах війни важливо досліджувати, як вона впливає на доступність і якість освіти, особливо в регіонах, постраждалих від конфлікту. Це включає в себе як фізичні наслідки (пошкоджені школи та університети) так і соціально-психологічний аспект, наприклад, вплив війни на мотивацію учнів і студентів, їх психічне здоров'я та адаптацію до змін у навчальному процесі.

Оскільки корупція і академічна недоброчесність є серйозними проблемами в освітній системі, важливими є подальші дослідження для розробки ефективних стратегій боротьби з цими явищами. Це може включати в себе аналіз кращих міжнародних практик, створення

систем оцінки та моніторингу рівня доброчесності в університетах, а також розробку програм підвищення етичних стандартів серед студентів та викладачів.

Потрібно більше досліджень, які спрямовані на оптимізацію розгалуженої освітньої системи. Перспективними є дослідження щодо створення великих університетів, кооперацій між університетами та бізнесом, а також розробка нових моделей фінансування, що дозволяють оптимізувати витрати на освіту та забезпечити до неї рівний доступ.

Оскільки наявність нерівності між міськими і сільськими школами є важливою проблемою, важливо продовжити дослідження цих розбіжностей, щоб знайти ефективні методи їх подолання. Це включає в себе аналіз доступу та рівномірний розподіл ресурсів, умов навчання, рівня кваліфікації викладачів та іншої інфраструктури, що впливає на якість освіти.

У зв'язку з реалізацією в Україні освітніх реформ, важливо продовжити дослідження їхнього впливу на різні аспекти освітньої системи, зокрема на якість навчання, функціональну грамотність учнів, а також на соціальну мобільність та зайнятість випускників. Це дозволить коригувати стратегії реформування та адаптувати їх до актуальних потреб ринку праці.

Продовження досліджень щодо інтеграції української освіти в європейський освітній простір є важливим аспектом подальшого розвитку. Це включає в себе порівняння рівнів освіти та навчальних програм, аналіз потреб ринку праці та можливостей міжнародних партнерств для забезпечення високої якості освіти та взаємного обміну студентами.

Усі ці напрямки досліджень сприятимуть удосконаленню системи освіти в Україні, підвищенню її якості та адаптації до глобальних викликів, що дозволить забезпечити більш ефективну підготовку молоді до вимог сучасного ринку праці.

8. Висновки

Українська система освіти, особливо вищої, стикається з серйозними проблемами низької якості навчання. Згідно з міжнародними дослідженнями, такими як PISA, TIMSS та дослідження Світового Банку, більшість учнів і випускників не досягають необхідного рівня функціональної грамотності та професійних навичок. Це ускладнює їхню конкурентоспроможність на ринку праці, оскільки працівники з недостатнім рівнем знань і навичок не можуть виконувати завдання, що відповідають вимогам сучасної економіки.

Однією з проблем, виявлених у дослідженнях, є сегрегація між міськими та сільськими школами, а також між різними типами навчальних закладів (університетами, академіями, коледжами). Багато навчальних закладів не можуть забезпечити високий рівень освіти через обмежені ресурси або недостатню інфраструктуру, що веде до значних відмінностей у якості підготовки студентів. Сегрегація шкодить не лише ефективності освіти, але й сприяє соціальній нерівності серед учнів та студентів та поглиблює соціальне розшарування у суспільстві.

Система вищої освіти України є надмірно розгалуженою, з великою кількістю невеликих, спеціалізованих навчальних закладів. Це призводить до неефективного використання державних ресурсів, оскільки кошти тонким шаром розподіляються між численними установами. В результаті багато університетів і коледжів не мають змоги інвестувати в сучасні програми навчання, технології та інфраструктуру, що ще більше погіршує якість освітніх послуг.

Проблема академічної недобросовісності (плагіат, списування, хабарництво) залишається актуальною в українських навчальних закладах. Порушення академічних стандартів не тільки підриває довіру до освіти, але й сприяє поширенню некомпетентності серед випускників, що робить їх менш конкурентоспроможними на ринку праці.

Порівняння української системи освіти з освітніми системами інших країн виявляє суттєві відмінності в якості навчання та ефективності підготовки випускників. Україна відстає в аспектах інтеграції практичних навичок у навчальні програми та в тіснішій співпраці між університетами та роботодавцями, існують диспропорції між змістом вищої освіти та

потребами ринку праці, що призводять до низької економічної активності та високого рівня безробіття серед осіб з вищою освітою.

На нашу думку варто здійснити відповідні реформи у сфері освіти в Україні (табл.2):

Таблиця 2. Пріоритетні напрямки і відповідні заходи для покращення освітньої системи

Пріоритетний напрямок	Заходи покращення
Діджиталізація освіти	- Впровадження інтерактивних платформ для навчання - Розвиток онлайн-курсів і адаптивного навчання - Використання штучного інтелекту для персоналізації освітнього процесу
Підвищення кваліфікації викладачів	- Створення програм безперервного професійного розвитку - Впровадження тренінгів з використання сучасних методик - Підтримка академічної мобільності
Інклюзивність та рівний доступ до освіти	- Забезпечення доступу до якісної освіти для дітей з особливими потребами - Розширення програм соціальної підтримки - Зменшення цифрового розриву між містами та селами
Фінансова стабільність освітніх закладів	- Оптимізація розподілу бюджетних коштів - Залучення грантового фінансування та державно-приватного партнерства - Підтримка підприємницьких ініціатив в освітньому середовищі
Освіта, орієнтована на ринок праці	- Впровадження дуальної освіти - Співпраця з бізнесом для актуалізації навчальних програм - Акцент на розвиток soft skills та підприємницьких навичок
Ментальне здоров'я учнів і викладачів	- Запровадження психологічної підтримки в закладах освіти - Використання медитативних практик та програм майндфулнесу - Баланс між навчанням і відпочинком
Реформування системи оцінювання	- Перехід до компетентнісного підходу - Впровадження гнучких форм тестування - Оцінювання не лише знань, а й навичок

Ці реформи є необхідними для подолання розриву між освітою та вимогами ринку праці, підвищення конкурентоспроможності української робочої сили та створення більш ефективної та сталого розвитку системи освіти в Україні.

9. Подяка

Автор висловлює подяку директору Фінського інституту освітніх досліджень Тайні Саарінен та старшому науковому співробітнику Крістіану Коерсельману за допомогу у дослідженні.

Список літератури:

- 1) Національний інститут стратегічних досліджень. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-yatsenko-social-policy-14-2020.pdf>
- 2) Лавриненко Л.М. Взаємодія та взаємозв'язок ринку праці та ринку освітніх послуг. Електронне наукове видання «Глобальні та національні проблеми економіки», випуск №9, 2016 р. - с.592-596.

3) PISA - 2022: основні результати та висновки. Що знають і вміють української 15 - річні підлітки / кол. авт.: Г. Бичко (осн. автор), Т. Вакуленко, Т. Лісова, М. Мазорчук, В. Терещенко, С. Раков, В. Горохта ін.; за ред. В. Терещенка та І. Клименко; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. 24 с. Режим доступу: https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/PISA-2022_Naczionalnyj-zvit_korotkuj.pdf

4) Рекомендації щодо сприяння стимулюванню заінтересованості роботодавців у підвищенні професійного рівня працівників : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 03.12.2008 № 564 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0564203-08> (дата звернення: 27.02.2025).

5) Дослідження сфери освіти в Україні. Огляд Світового банку. Режим доступу: <https://documents1.worldbank.org/curated/es/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>

6) Пальчук О.І. Освіта як один з найважливіших факторів післявоєнного розвитку України: проблеми та виклики. Vol. 3 No. 6 (2024): International Science Journal of Management, Economics & Finance

7) World Bank. Режим доступу: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2020/09/16/investing-in-human-capital-a-top-priority-for-ukraine-amid-pandemic-says-world-bank#:~:text=Ми прагнемо захистити людський капітал,Білорусь, Молдова та Україна.>

8) Нова українська школа. Режим доступу: https://nus.org.ua/2023/12/05/v-ukrayini-ye-serjioznyj-rozryv-u-rivni-znan-uchniv-yaki-vchatsya-u-velykyh-mistah-ta-uchniv-z-silskoyi-mistsevosti/?utm_source=chatgpt.com

9) Дель Карпіо К., Купець О., Мюллер Н., Олефір А. Навички для сучасної України = *Skills for a Modern Ukraine*. Вашингтон : Світовий банк, 2016. 148 с. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/806001468186855169/skills-for-a-modern-ukraine> (дата звернення: 27.02.2025).

10) World Bank. Режим доступу: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2017/06/08/a-better-skilled-workforce-is-essential-to-boosting-ukraines-economy>

11) Eurostat. Режим доступу: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Nomenclature_of_territorial_units_for_statistics_\(NUTS\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Nomenclature_of_territorial_units_for_statistics_(NUTS))

12) Державна служба статистики України. Режим доступу: https://data.gov.ua/dataset/642c021c-a633-44ea-9d88-d07108ddf077?utm_source=chatgpt.com

13) Візія 2035. Проект Україна 2.0. Ukrainian institute for the future. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1FPuFEfPaqG-LPOqfMU9IK2yOqhaJISS2/view>

14) European Commission. Strategic foresight report 2023. https://foresight.gov.gr/wp-content/uploads/2023/07/SFR2023_Report-1.pdf

15) Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>

16) Olga Kupets. Education-job mismatch in Ukraine: Too many people with tertiary education or too many jobs for low-skilled? *Journal of Comparative Economics*, 2016, vol. 44, issue 1, 125-147.

From diploma to skills: problems and prospects of the educational sphere of Ukraine

Olena Palchuk

University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland

ORCID 0000-0003-1188-7201

Abstract: The article analyzes the issues within the Ukrainian education system, particularly in higher education, focusing on aspects such as low quality of education, segregation among educational institutions, and the mismatch between the level of education and labor market needs.

According to the results of international studies such as PISA, TIMSS, and World Bank research, most students and graduates fail to reach the necessary levels of functional literacy and professional skills, hindering their competitiveness in the labor market. Additionally, issues of inefficiency, the fragmentation of educational institutions, and academic dishonesty remain relevant. The article also compares the Ukrainian education system with other countries, revealing significant differences in the effectiveness of educational systems. The conclusions offer several recommendations for reforming the education system, including improving the quality of education, reducing the number of educational institutions, integrating practical skills into curricula, and strengthening cooperation with employers.

Keywords: educational economics, education economy, education, human capital, education efficiency, university education, school education.
